

РОЗДІЛ IV. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347. 2.19

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Шишка Р.Б., д.ю.н., професор

Запорізький національний університет

Стаття присвячена проблемі визначення поняття юридичної особи як опорної категорії цивільного права. Звертається увага на недоліки легального її визначення в ст.80 ЦК. Вироблена авторська дефініція, уточнено підхід до ознак юридичної особи та особливо тих, які забезпечують легальність діяльності та виконання зобов'язань.

Ключові слова: учасник цивільних правовідносин, ознаки, юридична особа.

Шишка Р.Б. ПОНЯТИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена проблеме определения понятия юридического лица как опорной категории гражданского права. Обращается внимание на недостатки легального ее определения в ст.80 ГК. Дана авторская дефиниция, уточнен подход к признакам юридического лица и особенно тех, которые обеспечивают легальность деятельности и выполнения обязательств.

Ключевые слова: участник гражданских правоотношений, признаки, юридическое лицо.

Shishka R.B. NOTION OF THE LEGAL PERSON IN UKRAINE LEGISLATION / Zaporizhzhya national university, Ukraine

This article is devoted to the problem of definition of the legal entity as the reference category of civil law. The attention to weaknesses in its legal definition in Art. 80 CC. Produced author's definition, refined approach to signs of a legal person and especially those which ensure the legality of activities and obligations.

Key words: member civil relations, attributes, entity.

Поняття юридичних осіб давно є каменем спотикання в науці цивільного права та господарського права. Рідко хто з дослідників у сфері юридичної особи не торкався цієї проблематики і не надавав свого бачення опорної конструкції для дослідження різновидів юридичної особи. Ваговими є здобутки В.І. Борисової, К.О. Кочергіної, І.М. Кучеренко, І.В. Спасібо-Фатєєвої та інших. Автор себе не позиціонує фахівцем у тому напрямку досліджень. Проте за час опрацювання емпіричного матеріалу накопичились окремі враження і сформувався бачення поглиблення розуміння цих учасників цивільних та не тільки цивільних правовідносин.

Проблема полягає в тому, що визначення юридичної особи у ст.80 ЦК не є самим вдалим і навіть програє тому, яке було сформоване у ст.41 ЦК УРСР 1963 р. До того, в деяких актах законодавства, зокрема у ч.30 чинного МК України, взагалі міститься таке поняття, яке може збити з пантелику не одного юриста, навіть якщо воно призначене для здійснення митних процедур. ГК України оперує категорією суб'єкт господарювання господарські організації (ст.55), і підприємство (ст.62) і як видається абстрагується від сутності юридичної особи. Це обертається ігноруванням деяких конститутивних ознак юридичної особи, зокрема наявності майна (статного капіталу, статутного фонду, коштів на рахунках¹) у частини господарських товариств (ТОВ), внаслідок чого не спрацьовує і інша їх ознака – самостійна майнова відповідальність. Тож рішення судів про притягнення таких відповідачів до відповідальності державною виконавчою службою не виконуються і повертаються без виконання. При тому сам відповідач продовжує свою діяльність надалі. Це лише на руку тим суб'єктам господарювання, які ведуть бізнес не зовсім чесно і паразитують на наївності чи необізнаності своїх клієнтів.

Юридичні особи як учасники цивільних правовідносин – спеціальна правова конструкція для забезпечення можливості виражати волевиявлення їх засновника та брати в них участь

¹ Дані на підставі відмов органів Державної виконавчої служби у виконанні рішень суду про стягнення з юридичних осіб.

опосередковано, у тому числі корпоративний інтерес співзасновників, концентрувати майно фізичних та юридичних осіб, конкретизувати носія суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Поява юридичної особи як учасника цивільних правовідносин зумовлена розвитком товарно-грошових відносин, потребою кооперації осіб у складних видах діяльності та розмежування компетенції органів управління та їх власної господарської діяльності, включення в цивільний обіг публічного майна (майна держави та органів самоуправління), кооперації в задоволенні особистих немайнових та майнових охоронюваних законом інтересів фізичних осіб.

Юридичні особи виконують у суспільстві такі функції: є правовою формою інвестування; представляють її засновника (фізичну особу, державу, АРК, орган місцевого самоврядування); виводять правове становище засновані державою, АРК, органами місцевого самоврядування юридичні особи на рівень особи; надають можливість приймати участь у тих відносинах, де це складно зробити в силу закону; формалізують правову форму реалізації охоронюваних законом інтересів їх засновників і упорядковують правові зв'язки між ними та самою юридичною особою (внутрішні правовідносини); юридично оформляють відособлення майна від власника, а також слугують об'єднанню та мобілізації капіталу; визначають обсяг та засади притягнення до майнової відповідальності юридичних осіб та їх засновників; слугують мінімізації ризиків засновників та кредиторів; полегшують участь у майновому обороті та здійсненні фіскальної політики держави.

При визначенні юридичної особи слід виходити із норм європейського права. Так, за ст.5 Регламенту Ради (ЄС) № 40/94 організації визнаються юридичними особами, якщо, відповідно до положень законодавства, вони мають правоздатність від власного імені набувати прав і обов'язків будь-якого характеру, укладати договори чи виконувати інші юридичні дії та бути позивачем та відповідачем у суді.

Легальне поняття юридичної особи надано в ст.80 ЦК. За ним юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Порівняння цих обох визначень не на користь другого: перше принаймні при розкритті його змісту робить акцент на можливості від свого імені набувати прав і обов'язків будь-якого характеру... Очевидно тут і є певний імператив: якщо така особа не має можливості на момент вступу у правовідносини і бере на себе більше, ніж може відповісти, то така діяльність не є правомірною та законною. За нашим законодавством, зареєструй особу, нароби боргів і, якщо це ТОВ, сховайся за горезвісним «кому винен – усім прощаю», зокрема за неможливість його виконати ст.607 ЦК, та незадоволення вимог кредиторів через відсутність майна юридичної особи (ст.112 ЦК)

Поняття юридичної особи охоплює важливі її ознаки. В юридичній літературі підхід до ознак юридичної особи відображає різні етапи становлення вчень та легального поняття. О.О. Красавчиков поділив ознаки юридичної особи на дві групи: матеріальні (внутрішня організаційна єдність та зовнішня автономія (самостійність), економічна єдність та відокремленість майна, керівна єдність, функціональна єдність) та правові ознаки (законність утворення юридичної особи, здатність організації від свого імені брати участь у цивільних правовідносинах, здатність нести самостійну майнову відповідальність, наявність статуту (положення) [1, 131-135]. В основному позиції розділились на визначення ознак юридичної особи та ознак індивідуалізації. Є цікаві підходи щодо виділення первинних та похідних ознак юридичної особи.

К.О. Кочергіна ці ознаки поділила на дві групи: не варіативні (постійні), що завжди притаманні конструкції юридичної особи (участь у цивільному обігу від власного імені, державна реєстрація, спроможність бути позивачем і відповідачем у суді) і варіативні (перемінні) – правоздатність, організаційна єдність і автономія, майнова відокремленість і самостійна юридична відповідальність) [2, 5]. Навряд чи можна погодитись, що конструкція правоздатності як загальної здатності мати цивільні права та юридичні обов'язки є перемінною.

У зарубіжному праві встановились такі ознаки юридичної особи: а) існує незалежно від складу учасників, які до неї входять; б) наділена самостійною волею, яка не збігається з волею окремих її учасників; в) має відокремлене від майна її учасників майно; г) самостійно відповідає за своїми боргами належним всім її майном; д) вправі вчиняти від свого імені

дозволені законом правочини; е) може позиватися та відповідати в юрисдикційних органах від свого імені [3, 144].

Ознаки юридичної особи можна поділити на дві групи: легальні, що безпосередньо передбачені в ст.80 ЦК України, та доктринальні – вказані в доктрині цивільного права.

До легальних відносяться такі *ознаки юридичної особи*:

1) *організаційна єдність* як єдине ціле чи єдиний організм, який має свою структуру, кожен елемент виконує свою функцію, та забезпечує досягнення мети створення юридичної особи. Така єдність закріплена в статутних документах юридичної особи (статуті, засновницькому договорі).

Виділяють три компоненти, що характеризують організаційну єдність: наявність системи істотних соціальних зв'язків, через які люди об'єднуються в єдине ціле; наявність внутрішньої структурної функціональної диференціації, наявність визначеної мети створення та функціонування [4, 74] чи матеріальні ознаки юридичної особи (внутрішня організаційна єдність, економічна єдність та відокремлене майно, керівна єдність, функціональна єдність) та правові ознаки юридичної особи (законність утворення юридичної особи, здатність від свого імені брати участь у цивільних правовідносинах, здатність нести самостійну майнову відповідальність, наявність статуту, де зафіксовано все, що визначає мету, характер, форми та юридичні межі діяльності організацій) [5, 251-252].

Можна виділити складові структуризації юридичної особи:

- *людський компонент*, який складається у свою чергу з двох нерівномірних за своєю суттю підгруп осіб: засновників та трудового колективу. Правове становище засновника визначається на загальному рівні як інвестора, носія суверенітету та структуруючого волевиявлення юридичної особи детермінанта. Волевиявлення засновників як інвесторів є основною і первинною у формуванні волевиявлення юридичної особи. Остання як штучне утворення волі мати не може, а є провідником волі суверена: одноособового, корпоративного чи похідного. Перші два – представлені юридичними особами, третя – державою в особі її управлених органів. Створення, діяльність та припинення юридичної особи залежить від засновника. Він формує трудовий колектив на основі трудового договору (трудоного контракту), прийняття на службу, зарахування на навчання чи на інших підставах, зокрема конкурсній основі. Кожна підстава виписана в праві на загальному та спеціальному рівні. Уже на стадії прийняття в трудовий колектив визначені певні правила (імперативи): підстави зарахування, строк участі, правове становище, засоби впливу на поведінку працівника, порядок, способи та форми охорони його прав тощо.

З метою досягнення балансу інтересів між засновником (засновниками) та трудовим колективом у чинному законодавстві для останнього імперативно виписані певні права та створені соціальні правові гарантії їх забезпечення, яких юридична особа як роботодавець повинна дотримуватися.

Результати діяльності фізичних осіб впливають на загальні результати діяльності юридичної особи, як і загальні результати діяльності юридичної особи – на індивідуальне становище співробітників. Ці категорії є взаємопов'язаними і визначають престиж як самої юридичної особи, так і причетність до неї. Професіоналізм працівників чи службовців впливає на загальні результати діяльності юридичної особи та її ділову репутацію;

- *речовий компонент*, який складають наявне на праві власності майно, майнові права, у тому числі права вимог та обов'язки. Вони відображаються на балансі юридичної особи – активах і пасивах юридичної особи, що відображені в бухгалтерському балансі юридичної особи. Активи бувають матеріальні і нематеріальні (майнові права інтелектуальної власності, права вимог). Виділяються основні та зворотні фонди, які наділяються суцільно певним імперативним правовим режимом. Так, фонд заробітної плати не можна витратити на інші потреби. Підприємство можна розглядати не лише як суб'єкта права, а й як об'єкт права. Так, ч.3 ст.191 ЦК вказує, що підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю. Висвітлення цього аспекту в праві важливо, передусім, для того, щоб забезпечити законодавчу можливість для підприємства бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів (ч.4 ст.191 ЦК). Наявність майна забезпечує відповідальність юридичної особи і, якщо його нема (вимито, стягнене і не поповнене засновниками тощо), юридична особа повинна припинити своє

існування банкрутством. Проте практика свідчить, що такі безмайнові юридичні особи, і не тільки приватні підприємства, продовжують існувати і надалі.

Наявність майна передбачає, що юридична особа має власне майно, за рахунок якого воно здатне виконувати поставлені статутні цілі та завдання і що особливо слід виділити – відповідати за своїми зобов'язаннями². Відокремлення майна юридичної особи означає належність його саме цій організації. Отже, це майно не належить ні засновнику юридичної особи, ні будь-яким іншим суб'єктам, а саме та лише юридичній особі.

Ознака наявності майна в юридичної особи може бути введена з ч.1 ст.81 ЦК, де встановлено що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Звідси для юридичної особи характерним є наявність майна. За такої конструкції одночасно допускаються юридичні особи, що не мають майна. Проте це скоріше є виключенням із загального правила. Інакше ускладненим буде реалізація вимог ст.96 ЦК про відповідальність юридичної особи. Оскільки для юридичних осіб здебільше йдеться про матеріальну відповідальність, то для цього вона повинна мати майно.

Засновники повинні наділити створювану ними юридичну особу певним майном хоча б для того, щоб вона була легалізованою: за реєстрацію, ліцензування, отримання дозволів на виготовлення печатки необхідно платити (мити, збори, витрати). У процесі діяльності юридична особа повинна виконувати вимоги чинного законодавства (платити заробітну плату чи посадові оклади, сплачувати податки чи місцеві збори), підтримувати своє існування та оплачувати комунальні послуги, інші платежі. Для цього юридична особа повинна мати майно.

В імперативному порядку юридична особа повинна мати і рахунок у банку через який здійснюються безготівкові розрахунки.

2) *легалізаційна ознака* – юридична особа має бути створена та зареєстрована у встановленому порядку: дотримана передбачена процедура ініціації, створення, структуризації, визначення повноважень та персоналій керівних органів; бути зареєстрована і отримати реєстраційний номер в ЄДРПО та інших реєстраціях; а в разі необхідності спеціальні дозволи на здійснення своєї діяльності. Остання ознака є формальною на відміну від матеріальних та процесуальної, що вказані вище. При тому, легалізаційна ознака є категоричним імперативом, без якої всі інші втрачають сенс, а правочини юридичної особи, за виключенням дозволених³ актами цивільного законодавства, повинні визнаватися нікчемними.

До доктринальних ознак юридичної особи відносяться:

3) *участь у цивільному обігу від свого імені*. Це означає, що юридична особа діє в цивільних відносинах від свого імені, а не від імені її засновників. Тим самим підкреслюється різна правова природа прав засновників юридичної особи та самої юридичної особи. Також вказана ознака індивідуалізації передбачає для юридичної особи можливість від свого імені набувати цивільні права, нести обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді, господарському суді, третейському суді. Здебільше юридична особа бере участь у таких відносинах через свої органи під відповідальність керівника;

4) *є дієздатною і самостійно відповідає за свої зобов'язання* (ст.96 ЦК) усім належним їй майном. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Юридична особа відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки в разі наступного схвалення їхніх дій відповідним органом юридичної особи;

б) *має процесуальну правосуб'єктність* – здатність бути позивачем і відповідачем у суді. Це означає, що юридична особа може бути стороною в цивільному процесі, та особливо для

² Частина юридичних осіб України, особливо які ведуть сумнівну підприємницьку діяльність, навіть після формування статутного фонду, його виводить, або пускають на покриття своїх потреб, або переводять у зарубіжні активи, або вибивають через механізм юридичної відповідальності і в подальшому його не поповнюють. У результаті кредитори не можуть задовольнити свої вимоги до такої юридичної особи.

³ Йдеться про можливість придбання засновником матеріалів для подальшої підприємницької діяльності.

комерційних юридичних осіб – у господарському процесі. У публічних звинуваченнях юридична особа може висувати звинувачення, підтримувати їх та відповідати.

В юридичній літературі вказуються й інші ознаки, зокрема: *наявність самостійної волі (?)*, яка не збігається з волею учасників, що досить сумнівно, оскільки категорія воля – властивість лише фізичної особи, та така ознака може призвести до ігнорування юридичною особою волевиявлення засновника. Також вказується на ознаку *незалежності існування* юридичної особи від учасників, які входять до її складу, що ігнорує право засновників на припинення юридичної особи.

Кожна із цих ознак має своє призначення, а всі разом вони утворюють правову конструкцію юридичної особи.

На підставі наведеного *юридичною особою є* організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, наділена майном загальною цивільною правоздатністю і дієздатністю, у тому числі й процесуальною, може від свого імені набувати суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, здатна відповідати за своїми зобов'язаннями. При відсутності однієї з ознак засновники повинні її припинити.

Зазначений погляд на проблему може слугувати меті тлумачення юридичної особи, викладання, та вдосконалення законодавства і протидії тим юридичним особам, які ведуть сумнівний бізнес і не здатні виконувати свої зобов'язання та нести майнову відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Советское гражданское право: учебник. В 2-х т. Т.1 / Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О.А. и др.; под ред. О.А. Красавчикова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высш.шк. 1985. – 544 с.
2. Кочергіна К.О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби: автореф. дис.на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук. спец.: 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К.О. Кочергіна. – Х. – 2005, – 20 с.
3. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник / Отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. – [4-е изд., перераб. и доп.]. В 2-х т. –Т.1. – М.: Межд. отношения, – 2008. – 640 с.
4. Гражданское право. Часть первая: учебник / Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. – М.: Юристъ, 1997. – 560 с.
5. Красавчиков О.А. Категории науки гражданского права. Избранные труды: в 2-х т. / О.А. Красавчиков. – Т. 2. М.: Статут, 2005. – 494 с.
6. Кулагин М.И. Избранные труды / М.И. Кулагин. – М.: Статут. (В серии «Классика российской цивилистики», 1997. – 290 с.

УДК 340.114

ПОНЯТТЯ І ПРИНЦИПИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Опацький Р.М., к.ю.н., доцент

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті надано характеристику поняття ювенальної юстиції. Окреслено авторське бачення даної категорії та можливі шляхи його застосування в національному законодавстві. Розглянуті специфічні принципи, притаманні даній категорії.

Ключові слова: ювенальна політика, ювенальна юстиція, права дітей, неповнолітні, принципи.